

KRISTÓF ILONA

UTAZÁS ITÁLIÁBA 1501 NYARÁN

EGY SZÁMADÁSKÖNYV TANULSÁGAI*

A Modenai Állami Levéltárban¹ őrzött, az Estei Hippolit² udvartartására vonatkozó iratanyag az *Amministrazione dei Principi* fondban található.³ A Hippolit egyházi tisztségei alapján csoportosított számadáskönyvek között nyolc darab egri számadáskönyv található.⁴ Közülük hét kötetet E. Kovács Péter adott ki 1992-ben.⁵ A kiadott számadáskönyvek között azonban nem szerepel az egri számadáskönyvek közé besorolt, a levéltári katalógusban AdP 711. jelzetű ívfüzet.⁶ A forrás tartalmában és küllemében is kilóg az egri főkönyvek sorából. Egy rövid, mindössze hatoldalas, latin nyelvű feljegyzésről van szó, amely két A/4 méretű papírlap félbehajtásával és összefűzésével készült. Számadás ugyan, de egy 1501 nyarára datált, Egerből Itáliába tartó utazás költségeit részletezte, amint a költségek összesítésének első sorából is kiderül: „Recessi de Agria 25 Junii 1501”. Feltételezhető, hogy azért maradt ki a szövegkiadásból, mert csak közvetve kapcsolódik az egri püspökség gazdálkodásához, és megtöri a számadáskönyvek sorozatát.⁷ A legkézenfekvőbb feltételezés, hogy mivel hasonló, rövid, egri vonatkozású kiadásjegyzék nem maradt fenn önállóan, egyszerűen a datálásból adódóan került a püspökség számadáskönyvei közé. Azonban annak ellenére, hogy a szöveg név szerint nem említi a szerzőt, az utazót, illetve a társait, a datálásból és az első sor személyes hangvételéből kiindulva megpróbáltam személyhez kötni és kontextusba helyezni a forrást.

A számadáskönyvben rögzített utazás 1501. június 25-én vette kezdetét Egerben, és 1501. július 20-án ért véget Ferrarában. Futárok, küldöncök, diplomaták,

* Jelen tanulmány a III. Scriptorium konferencián, 2019. május 22-én elhangzott előadás bővített, átdolgozott változata. A kutatást az NKFIH K 128797. XIV–XVI. századi magyar történelmi és irodalmi források Olaszország levéltáraiban és könyvtáraiban c. pályázata támogatta.

1 Archivio di Stato di Modena (ASMo).

2 Estei Hippolit (Ippolito I d'Este) (1479 Ferrara – 1520 Ferrara), esztergomi érsek (1486–1497), egri püspök (1497–1520), bíboros (1493–1520).

3 Amministrazione dei Principi (AdP). A fond ismertetése: *Kuffart Hajnalka*: Modenában őrzött esztergomi számadáskönyvek és az esztergomi érsekség udvartartása. Bölcsészdoktori (PhD) értekezés. Piliscsaba, 2018. 9–10.

4 AdP 710–717.

5 Estei Hippolit püspök egri számadáskönyvei 1500–1508. Közzéteszi E. Kovács Péter. Eger 1992. (a továbbiakban: Szk).

6 ASMo AdP 711., Régi levéltári jelzete: Reg. 34.; Mikrofilm: MNL OL X 1996, MF 8619; Vestigia 828.

7 E. Kovács Péter: Egy középkori utazás emlékei (Estei Hippolit utolsó utazása Magyarországon). Történelmi Szemle 23. (1990) 1–2. sz. 101–127., itt: 101. (4. jegyz.).

ügynökök rendszeres gyakorisággal megfordultak Ferrara és Buda, illetve Eger között anélkül, hogy az utazások elszámolása ilyen tételes formában fennmaradt volna. A ferrarai könyvelési rendszert és annak Magyarországon működő elemeit áttekintve⁸ az adatkezelés alsó szintjén jelentek meg az egyes tisztségviselők napi hivatali könyvelései, amelyeket igyekeztek Esztergomban és később Egerben is naplókötetekben és főkönyvekben egyesíteni. Ebből a könyvviteli eljárásból kiindulva nem meglepő, hogy az eseti elszámolások csak ritkán maradtak fenn, hiszen ezek magasabb szinten kerültek könyvelésre, és feleslegessé vált a megőrzésük. Jelen forrásunk esetében az utazási elszámolást már csak a ferrarai megérkezés után véglegesítette a szerző, így ennek már Estei Hippolit nem egri, hanem ferrarai számadáskönyveiben kellett volna elszámolásra kerülnie.⁹ Valószínűsíthetően az Esték levéltári anyagának 19. századi rendezése során került ez a számadáskönyv – a kezdősorban szereplő *Agria* miatt – az egri püspökség gazdálkodására vonatkozó számadáskönyvek közé.

A szerző személye

A szöveg első olvasásakor is feltűnő a *recessi* egyes szám első személyű igealak használata, 'visszatértem' értelemben. A szövegben több helyen előfordulnak a latin kifejezésekhez hasonló, de inkább olasz szavak, pl. a *feratura* 'lószerszám' értelemben. Mindezek a nyelvi jelenségek megelőlegezik számunkra, hogy Hippolit valamelyik itáliai udvaronca tért vissza Ferrarába 1501 nyarán, és vezette a számadásokat. Ezt a feltételezést erősíti, hogy az út leírásában nagyon otthonosan mozog Eger és Esztergom között, valamint az itáliai területeken, míg a közbülső útszakasz dokumentálásában jóval bizonytalanabb. A szerző azonosításában a vonatkozó egri számadáskönyvek¹⁰ kronológiailag megfelelő bejegyzései és a ferrarai levelezés adatai segítettek.

Estei Hippolit és Bakóc Tamás között az esztergomi érseki és az egri püspöki szék cseréje az adminisztratív akadályok elhárultával 1498 nyarán gördülékenyen lezajlott.¹¹ De Hippolit egri udvarának kialakítása nehézkesen haladt, Ludovico

8 Kuffart H.: Modenában őrzött i.m. 12–16.; Kristóf Ilona: Bortizedbérlok a késő középkori egri számadáskönyvekben. Acta Universitatis de Carolo Eszterházy nominatae. Tomus XLVI. Sectio Historiae. Szerk. Bajnok Dániel. Eger 2019. 221–237., itt: 223–224.

9 Az ilyen irányú modenai levéltári kutatásaim még nem vezettek eredményre, a kérdéses évre vonatkozó ferrarai számadáskönyvben nincs nyoma ennek az utazásnak. Lehetséges, hogy pontosan ez okból maradt fenn ez az elszámolás, ugyanis az adatok feldolgozásának hiányában nem selejtezték le ezt az ívfüzetet.

10 ASMo AdP 712., Szk. 62–79.; ASMo AdP 713., Szk. 80–123.; ASMo AdP 714., Szk. 124–152.

11 Kristóf Ilona: „Nostro protectore e benefactore singulare”. Bakóc Tamás és Estei Hippolit kapcsolata (1496–1520). In: Vestigia III. Italianista tanulmányok a magyar humanizmus és a tizenöt éves háború idejéből. Szerk. Domokos György, W. Somogyi Judit, Szovák Márton. Bp. 2020. 66–83., itt: 67–71., Uő: I rapporti tra Tamás Bakóc ed Ippolito I d'Este (1496–1520). Verbum Analecta Neolatina Universitas Catholica de Pázmány Péter Nominata Facultas Philosophica 19. (2018) Nr. 1–2. 201–221.

Floreno *vicarius* és *gubernator* ugyan formálisan már 1498-ban felvette hivatalát, de az érdemi munkát csak a következő évtől kezdte.¹² Noha Bakóc igyekezett azt a látszatot kelteni, hogy Hippolit udvaroncai képtelenek az egri püspökséget nyereségesen kormányozni,¹³ Floreno ennek ellentmondva már 1499 nyarán is bőséges termésről számolt be. Ettől függetlenül 1499 nyarán Ferrarában még okozott némi fejtörést, hogyan is lehetne optimalizálni a helyzetet, azaz miként lehetne a lehető legkisebb ráfordítással a legnagyobb bevételt elérni. Floreno júliusban arról számolt be, hogy Esztergomban tárgyalt a püspökség újbóli bérbeadásáról.¹⁴ Ugyanis korábban 1498-ban Bakóc két évre bérbe vette az egri püspökség tizedeit, de 1499-ben már nem újíttotta meg a bérleti szerződést.¹⁵ Valamint a kormányzó jelentést tett az országgyűlésen történetekről, részletezte az elterjedt szóbeszédet, mely szerint Hippolit öccsének, Giuliónak akarja átadni a püspökséget, aki hajlandó lenne Magyarországon élni.¹⁶ Floreno feltételezése szerint Beatrix állhatott a mendemondák mögött, akinek a pozíciói jelentősen javultak volna, ha bármelyik rokona állandóan magyar egyházmegyéjében tartózkodott volna. A jövedelmek bérbeadása mellett alternatívaként újból felmerült Taddeo Lardi személye is, akit korábban már Bakóc is ajánlott, és említette, hogy szívesen visszatérne Hippolit szolgálatába.¹⁷ Miután Florenónak nem sikerült megnyugtatóan rendezni a helyzetet, 1499. november 26-án kelt útra Giulio Cesare Cantelmi¹⁸ azzal az utasítással, hogy adja bérbe a püspökség jövedelmeit, a pénzt szedje be, és a helyi költségek csökkentése érdekében redukálja az ellátandó személyek számát. Mindezek mellett természetesen

12 Magyarország késő középkori főpapi archontológiája (1458–1526). Érsekek, püspökök, segédpüspökök, vikáriusok, valamint jövedelemkezelők. Szerk. C. Tóth Norbert, Nemes Gábor. (A Győri Egyházmegyei Levéltár Kiadványai. Források, feldolgozások 27). Győr 2017. 29. (Főpapi archontológia); *Bónis György*: Olasz vikáriusok Magyarországon a reneszánsz korában és a Beneéthy formuláskönyv. Levéltári Közlemények 45. (1974). 1–2. sz. 89–101., itt: 92–93.; Ludovico Floreno doct. decr; kormányzó, vikárius, 1498. febr. 9. Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltár Diplomatikai Fényképgyűjtemény (a továbbiakban: MNL OL DF) 229141. – 1501. jún. 11. MNL OL DF 229184.

13 *Fraknói Vilmos*: Erdődi Bakócz Tamás élete, 1442–1521. Bp. 1889. – A dolgozat írásakor Fraknói munkájának digitalizált változatát használtam: <http://mek.oszk.hu/05700/05734/html/01.htm>, letöltés: 2020. okt. 1.

14 1499. július 7. Magyar Tudományos Akadémia Könyvtár és Információs Központ Kézirattár és Régi Könyvek Gyűjteménye (a továbbiakban: MTAK MS.) 4997.10., ASMo Ambasciatori b. 3/21, 5, Vestigia 510., 1451.

15 *Kristóf I.*: „Nostro protectore...” i. m. 71–72.

16 1499. július 7. MTAK MS. 4997.10., ASMo Ambasciatori b.3/21,5, Vestigia 510., 1451.

17 1499. jan. 31. MNL OL DF 289034. *Byatt, Lucy*: Ippolito d'Este. In: *Dizionario Biografico degli Italiani*. Roma 1993. A hivatkozások forrása az internetes kiadás: <https://tinyurl.com/yctsv2w5>, letöltés: 2020. okt. 1.); *Fraknói V.*: Erdődi i. m.

18 Cantelmo nizzai püspök 1499–1503 között tartózkodott Magyarországon Estei Ercole megbízásából. 1501-ben Hippolit Cantelmónak adományozta Pieve di San Faustino javadalmát. Cantelmo 1503 júliusában halt meg. *Borghi, Valentina*: Il Maestro di Celano Pelumi: nuovi studi sulla committenza per ricostruire un'identità. Figure 2. 2014. Rivista della Scuola di specializzazione in beni storicoartistici dell'università di Bologna. 19–31., itt: 28. (<https://figure.unibo.it/article/download/4683/4175>, letöltés: 2020. okt. 1.)

nyugtassa meg Beatrixot is.¹⁹ 1500 áprilisában még mindig nem született határozat a püspöki jövedelmek bérbeadásáról, hiába tárgyalt Cantelmi Bakóccal.²⁰ Végül hosszas huzavona után Ferrarában mégis Taddeo Lardi mellett döntöttek, aki 1500 szeptemberében már Egerben tartózkodott.²¹ De hivatalosan csak 1501. május 7-től vette át az egri *gubernatori* tiszte.²² Lardi először 1487-ben érkezett Magyarországra, az esztergomi itáliai familiárisok között udvarmesterként, az érsek budai házának háznagyaként (1487–1497) és kincstárnokként (1487–1497), ruhatárnokként (1489–1492) is szerepelt. Hosszú éveken át töltötte be az udvarmesteri és kamarási tiszte (1487–1489, 1492–1497) is.²³ 1493–1502 között gömöri, ezzel egyszerre pankotai főesperes is volt, amelyet 1498-ban elcserélt az ungira. 1501-től egri *gubernator*, a káptalan tagja, 1501-től haláláig egri *custos*.²⁴ 1508-ban Hippolit utasítására átadta a kormányzói feladatokat Ercole Piónak.²⁵ Majd Pio visszahívása után 1510–1511-ben újra ellátta a kormányzói feladatkört. Az idős és beteges Lardi 1512-ben Kassán hunyt el. Reneszánsz sírköve a mai napig látható.²⁶

A források nemcsak a püspöki akaratról és az azt formáló elképzelésekről, hanem a végrehajtás egészen apró részleteiről is árulkodnak. Így az egri kormányzóváltást elég pontosan lehet rekonstruálni. Floreno kormányzó utolsó egri munkanapjain, 1501. június 15-én még kivetette a tizedet Újvár vármegyében

19 1499. november 26. ASMo Ambasciatori b.3/22,1., Vestigia 1456.

20 1500. április 7. ASMo Ambasciatori b.3/23,4., Vestigia 1460.

21 1500. szeptember 17. ASMo AdP 760.; 1500. ASMo AdP 761.; *Bónis Gy.*: Olasz vikáriusok i.m. 93.

22 ASMo AdP 713. Szk. 101.

23 *Kuffart H.*: Modenában őrzött i.m. 39., 43., 67., 82., 95., 160., 170., 185–186.

24 *C. Tóth Norbert*: Az egri káptalan archontológiája. Turul 88. (2015) 2. sz. 48–72., itt: 52., 61.; Főpapi archontológia 30. *E. Kovács Péter*: Léhűtők Egerben. Mindennapi élet Estei Hippolit egri püspök udvarában. In: Memoria rerum. Tanulmányok Bán Péter tiszteletére. Szerk. Oborni Teréz, Á. Varga László. Eger 2008., 157–177., itt: 157.; *Teke Zsuzsa*: Egy firenzei kereskedőtársaság áru- és pénzhitelei a Jagelló-kori Magyarországon. Numizmatikai Közöny 110–112. (2011–2012) 133–139., itt: 136.; *Balogh Jolán*: La capella Bakócz. Acta Historiae Artium, III. 1956. 137.; Taddeo Lardi doct. decr.; egri örkanonok, kormányzó 1501. jún. 29. MNL OL DF 216503. – 1508. dec. 6. MNL OL DF 216965; 1510. okt. 21. MNL OL DF 278354. – 1511. dec. 8. MNL OL DF 272284.

25 Ercole Pio pályafutásáról, egri tevékenységéről: *Domokos György*: A pestis és a gepárd. Ercole Pio, Estei Hippolit egy ügynökének beszámolója Magyarországról, 1508–1510. In: Vestigia. Mohács előtti magyar források olasz könyvtárakban. Szerk. Domokos György, Mátyus Norbert, Armando Nuzzo. Piliscsaba 2015. 185–196.; *Domokos György – Erős Katalin Renáta*: Ercole Pio e le indulgenze di Eger. VERBUM Analecta Neolatina 16. (2015) 43–56.; *Domokos György – Erős Katalin Renáta*: Ercole Pio és az egri székesegyház építésének ügye. In: Fejezetek az ezer éves egri egyházmegye történetéből. Szerk. Horváth István. (Egri Érseki Gyűjtemények Kiadványai). Eger 2018. 31–47.; *Domokos György*: A Jámbor Herkules. Estei Hippolit bíboros egri kormányzója, Ercole Pio beszámolója Magyarországról 1508–1510. Bp. 2019.

26 *E. Kovács P.*: Léhűtők Egerben i. m. 157–158., *Berkovits, Elena*: La pietra sepolcrale di un umanista ferrarese a Cassovia. Corvina 4. (1941) Nr. 12. 164–174.

a nádasdi tizedkerületben.²⁷ Néhány nappal később, 1501. június 19-én Pietro Lardi, az új egri várnagy tudósította urát, hogy június 14-én megérkezett a küldöttség, és megtörtént a vár átvétele.²⁸ A következő napokban történhetett a hivatali teendők átadása-átvétele, az új kormányzó, Taddeo Lardi 1501. június 23-i dátummal rögzítette a számadáskönyvben, hogy átvett Florenótól 1500 forintot a püspöki bandérium zsoldjára.²⁹ Ugyanezen a napon Lardi feljegyzései szerint fl. 16 d. 67 összeget adott át Florenónak uruk utasítására, hogy vigye el Ferrarába Pandolfo Silvestri kamarásnak bizonyos, már megrendelt és Pietro Maria Montelini által kifizetett könyvek áráként. (Montelini 1501 novemberétől már Budán tartózkodott Ercole herceg ágenseként, valószínűleg az ő poggyászában utaztak Egerbe a megrendelt könyvek.)³⁰ Továbbá egy Inber nevű, korábban Ferrarában szolgált lovásznak végkielégítésként fl. 2 d. 30 összeget fizetett ki.³¹ Lardi nem késlekedett, a következő napon fel is vette a munkát. 1501. június 24-én már bortizedet vetett ki Borsodban, a Kazavölgye tizedkerületben.³² Ebből az eseménysorból következik, hogy 1501. június 25-én Ludovico Floreno, egykori egri *vicarius* és *gubernator* indult útnak Itália felé. A szerző személye és könyvelési gyakorlata ad magyarázatot ezen utazás kiadásainak aprólékos rögzítésére és esetleg a számadáskönyv fennmaradására is.

Az útvonal

1501. június 25-én indulva két nap alatt értek Pestre. A bejegyzésekből érezhető, hogy az Eger–Pest útvonalat rutinosan járta meg, ahol lehet, a püspöki birtokokon álltak meg étkezni, és jó előre gondoskodott a pesti szállásról. Floreno a június 26-i bejegyzés után közvetlenül június 28-ra, vasárnapra tette a Pestre való megérkezést. Felmerül a kérdés, hogy mit csináltak június 27-én, hiszen az ezt megelőző estét Isaszegen töltötték, így a távolság nem indokolná az egy nappal későbbi érkezést. Úgy tűnik, hogy Floreno a bejegyzések datálásában hibát ejtett. 1501-ben június 28. hétfőre esett, így szinte biztosak lehetünk benne, hogy június 27-én, vasárnap érkeztek meg Pestre. Ahogy észrevette a hibát a következő napok egyikén, elegánsan korrigált. Nem áthúzással javította a hibás dátumokat, hanem a június 30-i bejegyzést követő napot június utolsó napjaként vezette be a számadásba, így tulajdonképpen július 1-re kerültek összhangba a bejegyzések az eltelt idővel. A Pestre való megérkezés másnapján a számadáskönyv szerint június 29-én – a valóságban június 28-án – átkeltek a Dunán, és az éjszakát Pilisszántón töltötték. A következő napon megálltak Esztergomban, ahol egészen július 1-ig

27 ASmo AdP 712., Szk. 74.

28 1501. június 19. ASMo Ambasciatori b.3/25,1.; Vestigia 1497.

29 ASMo AdP 714.; Szk. 125.

30 1501. november 3. ASMo Ambasciatori b.3/31,1.; Vestigia 1613.

31 ASMo AdP 713. Szk. 108.

32 ASMo AdP 712. Szk. 69.

időztek. Minden bizonnyal Florenónak volt egri kormányzóként még lehettek protokolláris kötelességei is Esztergomban, illetve valószínűleg Ercole herceg Budán és Esztergomban tartózkodó megbízottai kihasználták az alkalmat, és jelentéseket küldtek vele Ferrarába. Ahogyan Stefano Raguseo meg is említi 1501. július 18-án Budán kelt levelében, hogy azokról a fejleményekről kíván beszámolni, amelyek Florenó távozása óta történtek.³³ A ferrarai udvart is nyilvánvalóan az 1501 tavaszán meghirdetett törökellenes keresztes hadjáratral kapcsolatos hírek érdekelhették a legjobban. Ugyanis a tavaszi országgyűlésen nemcsak kihirdették a pápával és Velencével kötött szövetséget, hanem megnevezték a támadó csapatok parancsnokait is. A király júliusban rendelte el a mozgósítást.³⁴ Raguseo levelében a későbbi fegyveres országgyűlés előkészületeiről számolt be, amelyről Florenó még nem vihetett biztos információkat.

Az útvonal Esztergom és Szombathely közé eső szakaszát a legnehezebb rekonstruálni. Július 1-jén a *prandium* után indultak Esztergomból, és estére Nyergesújfaluba értek, ahol a másnapi Sárlos Boldogasszony (*Visitatio Betae Mariae Virginis*) ünnepre készülve böjtöt tartottak. Úgy tűnik, hogy július 2-án eltávolodtak a Duna vonalától, ennek a magyarázatát, illetve az e nap megtett utat nem sikerült megnyugtatóan tisztázni. Július 3-án értek Komáromba, majd Győrön keresztül július 4-én estére Szombathelyre. Érezhető a szerző bizonytalansága, ismeretlen vidéken járt, az idegen hangzású, magyar helységnevek lejegyzése erősen esetleges benyomást kelt. Ezért a jelentősebb településeken túl a napi megállók azonosítása akadályokba ütközik.³⁵ Nemcsak a helységnevek azonosítása jelentett gondot az út ezen szakaszán, hanem a naponta megtett távolságok is eltérnek az átlagostól. Az Egertől Ferraráig vezető út egészét vizsgálva, a domborzati viszonyok függvényében átlagosan 50–60 km-t tettek meg naponta, a legnehezebb hegyi terepen nagyjából 40 km-t teljesítettek. Noha az Esztergom és Szombathely közötti szakasz nem tekinthető különösebben nehéznek, mégis feltűnő eltérések mutathatók ki az átlagos tempóhoz képest. Július 2–3-án több mint egy napra volt szükségük, hogy a Nyergesújfalu–Komárom távot – kb. 38 km – megtegyék, még ha ismeretlen okból tettek is egy kitérőt. Ezzel szemben a Komárom–Győr közötti 41 km-es távolságot mindössze egyetlen délután alatt megtették, hogy a következő napon Győr és Szombathely között mintegy 100 km-t küzdjenek le. Adódik a feltételezés, hogy a szerző a számára ismeretlen, ezen útszakaszra vonatkozó bejegyzéseit utólag rögzíthette, és esetleges bizonytalan memóriája, terepismeretének hiánya lehet a nem egyértelmű helységnevek és a kiugró távolságadatok oka.

33 ASMo Ambasciatori b.3/19,5.; Vestigia 1440.

34 Bővebben: C. Tóth Norbert: Az 1501. évi tolnai országgyűlés. Adatok a királyi adminisztráció működéséhez. Századok 143. (2009) 6. sz. 1455–1483.

35 A helységnevek azonosítására és az útvonal rekonstruálásához felhasználtam: Magyarország (1782–85) első katonai felmérése: <https://mapire.eu/hu/map/firstsurvey-hungary/?layers=147&bbox=2109270.2409009957%2C6019117.903762623%2C2134781.0990911736%2C6026761.60659114> (letöltés: 2020. okt. 10.) és az Engel Pál által szerkesztett Magyarország a középkor végén c. adatbázist CD-ROM-on.

Szombathelyről Monyorókerék és Szentgotthárd érintésével július 6-án estére értek Radkersburgba, ahol pihenéssel, illetve a hegyi terepre való felkészüléssel tölthették a következő napot. Július 8-án reggel vágta neki az Alpok emelkedőinek Marburgon (Maribor) át a Dráva mentén haladva, Klagenfurt érintésével július 11-én értek Villachba. A fásasztó emelkedők és különösen az utolsó Klagenfurt–Villach közötti jó 40 km-es táv legyőzése után a következő napot pihenéssel töltötték Villachban. Érdemes megjegyezni, hogy a német helységnevek lejegyzéséből is érezhető, hogy a szerző nem gyakran járt ezen az útvonalon. De ebben az esetben a bizonytalan olvasatok azonosítását segítette, hogy a domborzati viszonyokból adódóan egyetlen út volt járható a hegyek között, tehát viszonylag könnyű volt az útvonalon megkeresni a megállóhelyeket.³⁶

Villachból július 13-án indultak Itália irányába. A Tarvisio–Malborghetto–Riasutto–Venezia–San Daniele del Friuli–Sacile útvonalon ereszkedtek le a hegyekből. Treviso–Padova–Rovigo érintésével Pontelagoscúronál keltek át a Pó folyón, és érték el július 20-án délután Ferrarát. Az itáliai szakasz kétségkívül legmegterhelőbb mozzanatainak a folyókon (Tagliamento, Adige, Pó) való átkelések bizonyultak. Szembetűnő, hogy olasz nyelvterületen a szerző tolla sokkal magabiztosabbá, lendületesebbé vált, ismerős terepen mozgott. Már a számadáskönyv felületes első vizsgálatakor feltűnő volt, hogy az itáliai szakasz megállói a többinél sokkal pontosabban, egyértelműbben voltak feltüntetve, ami megelőlegezte azt a feltételezést, hogy Hippolit olasz udvaroncái között kell keresni a számadáskönyv szerzőjét.

Florenó részletes feljegyzéseinek köszönhetően a számadáskönyv adatait össze lehet vetni a korszakból származó hasonló forrásokkal. Az itáliai államok és Magyarország közötti élénk diplomáciai és kereskedelmi kapcsolatoknak köszönhetően futárok, követségek, kereskedők, magánszemélyek kíséretükkel és zarándokok rótták az utakat keresztül az Alpok hágóin. A Florenó-féle számadások összehasonlítását kezdhethetjük a legkézenfekvőbbel, Hippolit püspök útjával. 1520 késő telén, kora tavaszán tért vissza Egerből Ferrarába Estei Hippolit. Eme utolsó útjának számadásait E. Kovács Péter dolgozta fel.³⁷ Nem meglepő módon Eger és Esztergom között Florenó és püspöke hasonló tempóban ugyanazt az utat járta be. 1497 és 1520 között az egri udvartartás tagjai számtalanszor megtették ezt az utat. Rutinosan kezelték a távolságokat és gazdálkodtak az idővel. A kisebb eltéréseket az indokolta, hogy 1520-ban Hippolitot és kíséretét a hó kisebb kitérők megtételére kényszerítette.³⁸ Szembetűnő, hogy mindkét utazó ebéd után indult el Esztergomból, nyilván hivatalos és ceremóniális kötelezettségeiknek eleget téve, és ugyanúgy estére (Nyerges)Újfaluba értek.³⁹

36 Az ausztriai helységnevek azonosításában Belső-Ausztria első katonai felmérésének (1784–85) térképét használtam <https://mapire.eu/hu/map/firstsurvey-inner-austria/?layers=138&bbox=1478941.2309983212%2C5859941.159808494%2C1485318.9455458655%2C5861852.085515624>, letöltés: 2020. okt. 10.

37 E. Kovács P.: Egy középkori i.m.

38 E. Kovács P.: Egy középkori i.m. 105.

39 E. Kovács P.: Egy középkori i.m. 106.

Az indulás időzítése és a megtett táv felveti annak a lehetőségét, hogy az utazási infrastruktúra a Buda–Bécs útvonalon már valamelyest kiépült a 16. sz. elejére. Gondolhatunk itt olyan fogadóra, amely képes volt ellátni és elszállásolni akár nagyobb létszámú csoportokat is. (Noha Florenóék a másnapi Visitatio [Sarlós Boldogasszony] ünnepére készülve bőjtöltek, de a lovakat bőségesen ellátták.) A püspök és az udvaronca által követett útvonal Újfalú után vált ketté.

A legnépszerűbb útvonal Magyarországról Itália felé Budától a Duna mellett vezetett egészen Bruckig. Ahonnan délre fordulva, Bécsújhely érintésével a Semmering-hágón át, Friesach és Feldkirchen útvonalon ért el az utazó Villachig, majd Tarvisiónál érte el Itáliát. Ez az útvonal már a 12. század óta volt használatos, *Venediger Strassénak* nevezték. A fokozódó forgalomnak és a magyarok közötti népszerűségének köszönhetően a késő középkorban *Ungarweg* néven is emlegették a források.⁴⁰ Hippolit és kísérete ezen az úton közelítette meg Itáliát. Az útvonal népszerűségének egyik oka és egyben következménye is volt az utazási infrastruktúra fejlettsége. Nemcsak az egri püspök gondolhatta joggal, hogy népes kíséretének is jut hely a fogadóknak, hanem a kispénzű zarándokok is megtalálhatták számításukat. De a korszakban kényelmesnek számító út ellenére már Ausztriában, a Semmering-hágó környékén szétszakadozott a püspök kísérete. Az állatok és a poggyászt szállító szekerek a nehéz útviszonyok miatt lemaradtak. Végül Villachnál végleg szét is váltak. Hippolit egy kisebb kísérettel folytatta útját, és pénzt hagytak a lemaradókat vezető Nicolò Monti számára.⁴¹ Az Ausztrián át vezető, Itália felé tartó utak csomópontja volt Villach. Itt ért össze újra Florenó 1501. évi és Hippolit 1520. évi útvonala, és innen egy irányban folytatták útjukat Ferrarába.

A szárazföldi út fárasztó, embert és állatot próbáló nehézségei ellenére kevesen választották a tengeri utat Itáliába tartva.⁴² Noha a tengeren el lehetett kerülni a hágók okozta kellemetlenségeket, és kedvező széljárás mellett Dalmáciából jóval rövidebb idő alatt lehetett eljutni Velencéig, zord időjárási körülmények között sem biztonságosnak, sem kényelmesnek nem volt mondható az utazás ezen formája. Az előnyöket és a kockázatot egybevetve az ország belsejébe tartó utazók számára a tengeri út akkor volt megoldás, ha nagy létszámú és lassú kíséretet, valamint jelentős poggyászt kellett megmozgatniuk – amint a gyermek Hippolitnak és kíséretének 1487-ben. Hosszas és gondos előkészületek⁴³ után 1487. június 18-án indult el az ifjú esztergomi érsek Ferrarából. Alig 10 km-t

40 Csukovits Enikő: Középkori magyar zarándokok. Bp. 2003. 116.

41 E. Kovács P.: Egy középkori i.m. 118–119.

42 Csukovits E.: Középkori i. m. 116.

43 Fraknói Vilmos: Magyarország egyházi és politikai összeköttetései a római szentszékekkel. II. 1418–1526. Bp. 1902.; *Galla Ferenc*: Mátyás király és a Szentszék. Különlenyomat a Mátyás király emlékkönyvből I. Szerk. Lukinich Imre. Bp. 1940. 28–29.; *E. Kovács Péter*: A Szentszék, a török és Magyarország a Hunyadiak alatt. In: Magyarország és a Szentszék kapcsolatának ezer éve. Szerk. Zombori István. (METEM könyvek). Bp. 1996.; *Kristóf Ilona*: Gabriele Rangone (Veronai Gábor) pályája (1410/20–1486). In: Mátyás király és az egyház. Szerk. Fedeles Tamás. (Thesaurus Historiae Ecclesiasticae in Universitate Quinqueecclesiensi 10). Pécs 2019. 65–83., itt: 77–78.

tettek meg a szárazföldön, Francolinónál hajóra szálltak, és a Pón végighajózva, Chioggiában kötöttek ki először az Adrián. Június 20-án indultak a tenger átszelésére. A Lido di Venezia és Piran közötti szakasz volt a legnehezebb utasnak és matrónak egyaránt. 100 mérföldet, kb. 250 km-t tettek meg nagyjából 6 óra alatt kikötés nélkül. Június 23-án Rovinjban, 24-én Pulában kötöttek ki, Zenggbe, magyar felségterületre június 26-án érkeztek.⁴⁴ Egy rövid pihenő után indultak tovább, immár szárazföldön, és 3 napi lovaglás után értek Zágrábba, de csak hosszú várakozás után, bevárva a király által biztosított kíséretet, július 24-én indultak el Kaproncán keresztül Sopronba a királyi pár után. Ahová végül 1487. augusztus 7-én érkeztek meg.⁴⁵ Hasonlóképpen a kíséret és a málhák miatt 1502 nyarán Foix-Candale-i Anna, II. Ulászló hitvese is hajóval tette meg a Velence–Zengg távolságot.⁴⁶

Hippolit első magyarországi útját 11 évvel megelőzően nagynénje, Aragóniai Beatrix 1476 kora őszén indult el Nápolyból új hazájába. A hercegnő és kísérete 1476. szeptember 18-án indult Nápolyból, október 2-án Manfredoniában szálltak hajóra. Noha a part mellett hajóztak, a rossz időjárási viszonyok miatt csak viszontagságok árán október közepén kötöttek ki a Pó torkolatánál. Ferrarában Beatrix nővére, Eleonóra hercegnő már október 5-re várta a nápolyi flottát, és bizony komoly aggodalommal őriztette a partot éjjel-nappal. Egy heti ferrarai vendégeskedés és ünnepségek után, október 21-én indultak újra útnak. Először Chioggiába tartottak, ahol horgonyzott a flotta. Elképzelhető, hogy a kedvezőtlen időjárás miatt döntöttek úgy, hogy Beatrix és szűk kísérete szárazföldön folytatja tovább útját, az udvaroncok egy része és a poggyász nagyobbik fele érkezett meg tengeri úton Magyarországra. A leendő királyné október 29-én Trevisóban volt, november elején már Villachban jártak, és a Drávát követve, valószínűleg Klagenfurt érintésével Pettaunál (Ptuj) lépték át a magyar határt.⁴⁷ Az útvonal kiválasztásában a rossz idő mellett egyértelmű szempont volt a török portyáktól való félelem is, és mivel Beatrix egyenesen Székesfehérvárra igyekezett, logikus választás volt az északra tartó *Ungarweg* helyett a Drávát követve Stájerországon, Szlavónián és a Dunántúlon át elérni a koronázóvárost. Hasonló útvonalon érkezett Budára 1501 telén Tommaso Daineri ferrarai diplomata. 1501. február 25-én számolt be Ercole d'Este hercegnek a Magyarországra érkezésének körülményeiről. Ferrarából a szokásos útvonalon, Venzonén keresztül érte el Villachot, ahol azt tapasztalta, hogy két Magyarországra vezető út közül választhat. Noha indulás előtt Hippolit bíboros, mint tapasztalt utazó, azt javasolta neki, hogy

44 *Morselli, Alfonso*: Ippolito I. d'Este e il suo primo viaggio in Ungheria (1487). Estratto dagli Accademia di Scienze, Lettere e Arti di Modena. Atti e Memorie. Serie V. Volume XV. Modena 1957. 26–27.

45 *Morselli, A.*: Ippolito i. m. 32–33.

46 *Györkös Attila*: II. Ulászló házassága és a francia diplomácia. Acta Academiae Agriensis, Sectio Historiae 39. (2012) 89–102., itt: 100.

47 *Berzeviczy Albert*: Beatrix királyné (1457–1508). Történelmi élet- és korrajz. Bp. 1908. Jelen tanulmány megírásához a digitalizált változatot használtam: <https://mek.oszk.hu/05800/05825/html/03.htm#d1e3759> (letöltés: 2020. okt. 10.).

az északra, Bécs felé tartó úton haladjon tovább a szállások kényelmessége miatt, a helyiek tanácsára hallgatva mégis a „második utat” választotta. Így Villachtól a Drávát követve Merhanberget (Marenberg/Radlje ob Dravi) és Marchburgot (Maribor) érintve Ratisburgnál (Radkersburg) lépte át a határt. Innen Vasvár–Veszprém–Székesfehérvár útvonalon érkezett Budára.⁴⁸ Értelemszerűen Beatrix is ezt az útvonalat követhette 1476-ban Fehérvárra igyekezvén.

Floreno rekonstruált útvonalát összevetve az ismert útvonalvariánsokkal, szembevetendő, hogy a két frekventált szárazföldi útvonalat kombinálta össze. Esztergomtól nyugatra már eltér a Duna menti Bécsbe vezető főúttól, hogy majd újra Komárom és Győr érintésével végleg búcsút mondjon a Dunának, és délnyugati irányba Szombathely felé forduljon, innen pedig folytassa útját az Alpok felé. Feltételezhetjük, hogy Florenónak a néhány hónappal korábbi, pozitív tapasztalataiból kiindulva Dainero tanácsolhatta a „második úton” való utazást. Ebbe a tervbe Floreno dunántúli megállóit azonban nem illeszkednek be. Hiszen dolga végeztével Esztergomból egyenesen Veszprém felé is vehette volna az irányt, és követhette volna a Balaton északi partján vezető utat. Ehelyett tett egy jókora kitérőt. A dunántúli szakasz biztosan azonosítható megállóit egyedül a győri püspök, Szatmári Ferenc (1495–1508), Bakóc öccsének a személye kötötte össze,⁴⁹ és Floreno nem mulasztotta el minden alkalommal akkurátusan feljegyezni a püspöki birtokokon számukra biztosított vendéglátást. Vajon néhány ingyen ebéd lett volna ekkora kerülő oka? Aligha. Feltételezem, hogy még Esztergomban Bakóctól kaphatott valamiféle megbízatást, amelyet a kerülőút során, mire Győrbe értek, teljesíthetett. Innen már visszatérve korábbi tervéhez indult a Dráva irányába. Az egész út során csak a dunántúli települések egy részét nem sikerült azonosítani, a bizonytalan névátírások erősítik azt a feltételezést, hogy a számára ismeretlen terepen teljesen idegenül mozgott. Míg az ausztriai szakaszon is érezhető, hogy idegenek számára a német településnevek, de mivel becsatlakoztak abba az útba, amelyet ő választott, és amelyről előzetes információi lehettek, egyértelműen követhető a mozgásuk, és azonosíthatók a helységnevek. Természetesen az út ezen szakaszán a domborzati viszonyok sem tették lehetővé az alternatív útvonalak választását. Villach után Itáliába érve váltak igazán magabiztossá és lendületessé a számadáskönyv bejegyzései. Már az első, felületes olvasásra is egyértelmű volt, hogy az út ezen szakaszán igazán

48 Dainero 1501. február 25-én kelt levelét lásd Modenai és velencei követek jelentései Magyarország földrajzi és kulturai állapotáról a XV. és XVI. században. Bp. 1881.; *Lettere di Tommaso Dainero ad Ercole duca di Ferrara (1501–1502)*. Edite per cura di Cesare Foucard. 7–8. Dainero további leveleiben Magyarország részletes leírásával tudósítja urát, és beszámol az 1501. évi úrnapi körmenetről és ünnepségekről. Ugyanezen az útvonalon érkezett Magyarországra Pietro Isvalies bíboros is 1501 januárjában. Nemes Gábor: Pietro Isvalies bíboros veszprémi püspök. [Cardinal Pietro Isvalies, the Bishop of Veszprém] In: *Folyamatosság és változás. Egyházszerkezet és hitélet a veszprémi püspökség területén a 16-17. században*. Szerk. Karlinszky Balázs - Varga Tibor László. Veszprém 2018. 9-46., itt: 12-13.

49 C. Tóth Norbert: Erdődi Bakóc Tamás érsek rokonsága (Rekonstrukciós kísérlet). *Turul* 91. (2018) 1. sz. 8–30., itt: 11–12.

elemében érezte magát a szerző. Ez a benyomás is erősítette azt a feltételezést, hogy Hippolit valamely itáliai udvaronca készítette az utazás számadáskönyvét.

A menetidő

Az 1501. évi utazás útvonala, a menetidő és az ebből kiszámítható sebesség is a különböző itáliai utazásokkal összehasonlítva válik érdekessé. Hippolit utazása 1520-ban február 7-től március 25-ig, összesen 48 napig tartott. A budai és esztergomi tartózkodást leszámítva a püspök és kísérete 32 nap alatt ért Itáliába. Ebből az utazás magyarországi szakaszát – a tényleges utazási időt számolva – Egertől Bruckig 14 nap alatt tették meg. A fentebb ismertetett ausztriai és itáliai útszakaszokat pedig 9–9 nap alatt járták meg.⁵⁰ (Ez a leggyorsabban haladó Hippolit és közvetlen környezetének tempóját rögzíti, és nem számol a lemaradottakkal.) Ebből adódóan E. Kovács számításai szerint a püspök és kísérete szekerekkel, lovakkal és öszvérekkel, a terepviszonyoktól függően, 20–25 kilométeres napi teljesítményre volt képes még a hegyi utakon is, míg sík terepen akár a 35–40 kilométeres napi átlagot is tudták tartani.⁵¹ Floreno és társai 1501. június 25-én indultak Egerből, és július 20-án délután érkeztek meg Ferrarába. Az útjuk összesen 26 napig tartott. Ebből – leszámítva a június 29–30. esztergomi tartózkodást, valamint a július 7-i radkersburgi és a július 12-i villachi pihenőnapokat – 22 napot töltöttek úton. Az Eger–Radkersburg távolságot 10, az ausztriai szakaszt 7, az itáliai szakaszt 5 nap alatt tették meg. Az adatok alapján átlagban 50–60 km-t tettek meg naponta, a nehezebb hegyi terepen csökkent le a napi megtett kilométerek száma 40 körülire (a Radkersburg–Maribor, a Maribor–Marenberg, a Villach–Tarvisio és a Riasutto–Venezia szakaszokon). Ez a tempó nem kirívóan egyedi Magyarország–Itália viszonylatában. Marin Sanudo Világkrónikájában feljegyezte a futárok indulásának és érkezésének az idejét is. Ez alapján jól látszik, hogy a Budáról feladott, Velence felé tartó levelek megérkezéséhez 2–3 hétre volt szükség.⁵² Ez számokra fordítva: a kb. 750 km-es távolságot 45–50 km-es napi adagokban lehetett ennyi idő alatt teljesíteni. Várdai István váradi kanonok,⁵³ későbbi kalocsai érsek, fő- és titkos kancellár, 1447–49 között, Ferrarából írt levelei alapján vizsgálta Molnár Dávid ugyanezt a kérdést. Végző soron elfogadja a napi 46 km-es átlagot 750 km-re vetítve, azaz azt feltételezi, hogy Várdai levelei a Buda–Ferrara távolságot kényelmesen megtették 2–3 hét alatt.⁵⁴ Azonban Molnár

50 E. Kovács P.: Egy középkori i. m. 107–108.

51 E. Kovács P.: Egy középkori i. m. 108.

52 E. Kovács P.: Egy középkori i. m. 109.

53 Kristóf Ilona: „Vester Stephanus de Warda scholaris iuris canonici” – Várdai István egyetemi évei Itáliában. In: Acta Academiae Paedagogicae Agriensis Sectio Historiae 36. (2007). Szerk. Besze Tibor, Miskei Antal. Eger 2007. 65–82.

54 Molnár Dávid: Egy ezüstsompész kanonok? Várdai István itáliai peregrinációs költségei (1448–1449). In: (szerk.) „Mindenki vágyik a tudásra, de az árát senki sem akarja megadni”. Az oktatás pénzügyi háttere és haszna a középkorban és a kora újkorban.

Dávid ott téved, hogy a Buda–Ferrara távolság valójában közelít a 950 km-hez. Tehát a napi 46 km-es átlagsebességet véve alapul, a futárok igen szűkösen fértek volna bele a háromhetes időkorlátba. Sokkal realisabb a Floreno és kísérete által megtartott napi 50–60 km-es átlagsebesség. Ezt az adatot erősíti Kriston Dorottya is, aki Mátyás halálhírének terjedését vizsgálva hivatkozik Francesco Fontana⁵⁵ egyik levelére. Fontana szerint a Bécs–Milánó 620 km-es távolságot egy lovas kényelmesen megtette 10 nap alatt, tehát a 60 km-es napi tempót általánosnak és kényelmesnek ítélte.⁵⁶ Fedeles Tamás is hasonló következtetésre jutott a középkori zárandoklatokhoz kapcsolódóan. Egy gyalogos napi átlag 25–40 km-t, egy kereskedő szekérrel napi átlag 30–45 km-t, egy lovas sietve napi átlag 50–60 km-t tudott megtenni.⁵⁷ Összegezve Floreno és társai egy átlagos lovasfutár gyorsaságával tették meg a majdnem 1100 km-es Eger–Ferrara távot. Ez a tempó azt feltételezi, hogy kevesen, közel azonos felszereléssel és kevés poggyásszal vágtak útnak. Mivel a számadáskönyv semmiféle egyéni adatot nem tartalmaz, csak a kiadások alapján tudunk következtetni az utazókra.

A kiadások

A mindennapos kiadások két csoportra oszthatók, és állandónak tekinthetők a számadáskönyvben. Az emberek szükségletei és a lovak ellátása strukturálta a könyvelt kiadásokat. Az utazók esetében az ebédeket, illetve a vacsorákat jegyezték fel, az esetek egy részében pedig az étkezésekkel együtt feltételezhetően a szállásköltségeket és a lovak költségeit is együtt számolták el, amikor az egyszerű 'mindent összeszámolva' (*omnibus computatis solvi/exposui*) formulával rögzítették a kifizetett összeget. A szállás díját önálló tételként csak Radkersburgban adja meg Floreno, a pihenőnapokon: Villachban, Venzonében és Trevisóban tesz utalást az éjszakai szállásaikra, és ezen alkalmakkor az átlagos költséghez képest magasabb összegeket is jegyzett fel. Az áruk alapján ezek a kiemelt szállások magasabb színvonalat képviselhetek? Ezek mellett napi szinten jelentett kiadást a lovak ellátása. Szénát, zabot naponta vásároltak a számukra, átlagosan másnaponta költöttek a lószerszámok karbantartására, javítására. Egy-egy alkalommal vásároltak gyógyszert a lovak számára Esztergomban és búzát Győrben. Bizonytal minden utazó lovon tette meg a teljes út hosszát. Kocsikra, szekerekre nincs

---

Szerk. Haraszi Szabó Péter, Kelényi Borbála, Simon, Zsolt. Bp. 2019, 77–100., itt: 91–92.

55 Francesco Fontana ferrarai orvosdoktor, Mátyás diplomatája, Gabriele Rangoni egri püspök (1476–1486), bíboros unokaöccse. Kristóf I.: Gabriele Rangone i. m. 66.

56 Kriston Dorottya Anna: Újabb források Mátyás király halálhírének történetében. In: Vestigia III. Italianista tanulmányok a magyar humanizmus és a tizenöt éves háború idejéből. Szerk. Domokos György, W. Somogyi Judit, Szovák Márton. Bp. 2020. 83–96., itt: 85.

57 Fedeles Tamás: Isten nevében utazunk. Zárandokok, búcsújárás, kegyhelyek a középkorban. Pécs 2015. 222–223. További adatok: futár váltott lovakon 130–135 km/nap; spanyol és francia gyorsfutárok 150–200 km/nap; folyami hajó folyásirányban 100–150 km/nap; tengeri vitorlás akár 120–200 km/nap; és egy gyors gálya 200 km/nap.

utalás a számadáskönyvben, kevés poggyásszal utaztak. Mindezek az adatok egybevágóan az utazók sebességéből levont következtetésekkel. Tulajdonképpen mondhatjuk, hogy a számadások alapján eseménytelen útjuk volt, semmiféle váratlan kiadás nem jelenik meg a számadáskönyvben. Feltűnik, hogy összességében körülbelül annyit költöttek a lovakra, mint az emberek ellátására. A napi kiadások mellett a folyókon való átkelések, illetve a hegyi vezetők felfogadása jelentkezett még a költségek oldalán (június 28-án a Dunán való átkelés díja, július 8-án Radkersburg és Maribor, valamint július 9-én Maribor és Marenberg között is felfogadtak két-két szolgát fejenként 1-1 forintért, július 13-án Tarvisiónál a hegyi vezető jussa, július 16-án a Tagliamentón, július 17-én a Piavén és július 18-án a Pón való átkelés ára). A kiadások között a végére hagytam a legnagyobb tételt, a fegyveres kíséret fizetségét. Az Eger–Győr távolságon 10 fegyveres kísérte az utazókat 12 fl. 50. d. fizetségért. A Szentgotthárd–Radkersburg szakaszon 8 lovas kísérte őket, akiknek a bére a szállással együtt 5 fl. 50 denárra rúgott. Az út további szakaszán nincs nyoma, hogy fegyvereseket fogadtak volna fel. Felmerül a kérdés, hogy miért volt szükség fegyveres kíséretre? A püspökség számadáskönyveinek bejegyzései rögzítettek hasonló kiadásokat, de kizárólag abban az esetben, amikor nagyobb pénzösszeget akartak eljuttatni Ferrarába.⁵⁸ Tulajdonképpen jogos a feltételezés, hogy Floreno mint leköszönő kormányzó egy nagyobb összeget vitt magával urának. Érdekes megfigyelni, hogy a fegyveresek elbocsátásakor Floreno mindig egyes szám első személyben ír: 'engem kísérték', 'velem jöttek' – kétségtelenül ő a legfontosabb személy, nála lehettek az értékek. A többi bejegyzésben viszont gyakran többes szám első személyben ír: 'reggeliztünk', 'vacsoráztunk', 'pihentünk' stb. A pénzküldés hipotézisét erősíti meg, hogy az 1501. évi számadáskönyvekben⁵⁹ nem szerepelnek a Hippolitnak küldött nagyobb összegek, amelyeket minden más esztendőben gondosan lekönyveltek, és a ferrarai udvar leplezetlen mohósággal várta az Egerből érkező pénzeket. Ebben a különleges helyzetben, amint korábban bemutattam, Floreno átadta a hivatalt Egerben Lardinak, az egri püspökség bevételeinek tiszta hasznát már nem feltétlenül volt szükséges adminisztrálni, hiszen Floreno személyes felelősséget vállalhatott a pénz célba juttatására, és lehetséges, hogy ebből a summából fedezték az utazás költségeit is. Mindez magyarázná a számadáskönyv önálló fennmaradását, hiszen sem Egerben, sem Ferrarában nem tudták hova könyvelni az útközben keletkezett költségeket. Ez magyarázná a látszólag egyszerű életvitelt, a gyorsaságot, és talán azt is, hogy miért nem a forgalmasabb *Ungarweget* választották. A számadáskönyvből úgy látszik, hogy Floreno állta útítársai kiadásait is, ellentétben Hippolit 1520. évi utazásával, amikor a kíséret tagjai salláriumot kaptak, és egy szabott összeg alapján magukat látták el útköz-

58 1507-ben Bakóc ragaszkodott hozzá, hogy 17 fegyverese őrizze a Hippolitnak küldött pénzt Esztergom és Bécs között. Lardi pedig gondosan feljegyezte, hogy az érsek nagylelkűsége 18 forintba került, hiszen a kíséret fizetését az egri udvar állta. ASMO AdP 716.; Szk. 263.

59 ASMO AdP 712., 713., 714.

ben.⁶⁰ Floreno társai között sejthetjük azt az Inber nevű, ferrarai származású lovászt, akinek az indulás előtti napokban fizetett Lardi, az új kormányzó végkielégítést.⁶¹ A kíséret méretére vonatkozóan még egy adat lehet segítségünkre. Floreno július 16-án, a Tagliamentón való átkelés költségei kapcsán jegyezte fel, hogy öt ló után fizettek a révésznek. Ebből talán nem túl merész következtetés, hogy minimum kettő, legfeljebb öt főt számlálhatott az 1501 nyarán Egerből Ferrarába tartó társaság.

A számadáskönyv végösszege 99 forintra rúgott. Az út során Floreno végig forintban (fl.) számolt, csak a helyi használatú váltópénzeket különböztette meg egymástól. Magyarországon denárban (d.), Ausztriában krajcárban (c.) és Itáliában bagattinóban⁶² (β) adta meg a forintnál kisebb összegeket. A kiadások összesítéséből úgy tűnik, hogy 1:1 arányban váltotta és számolta el a különböző pénznemekben könyvelt tételeket.⁶³

A 99 fl. kiadásból 18 fl.-ot (18%) tett ki a katonai kíséret bére, ami kétségtelenül a legnagyobb tétel az utazás költségei közül. A fennmaradó 81 fl. fedezte az utazók és a lovak költségeit. Amennyiben az utazók maximális, ötfős létszámával, a korábban kalkulált 1100 km-es távolsággal és 81 fl.-tal számolunk, 68 km került 1 aranyforintba. Ez az összeg a korabeli utazók költségeihez viszonyítva nem volt kirívóan magas, kifejezetten kellemes körülmények között utaztak, noha a szűkszavú számadáskönyvi bejegyzésekből ez nem derül ki. Várdai István szolgájának, Gergelynek a magyarországi útja 1447-ben hasonló összegbe került, kb. 60 km költsége volt 1 forint.⁶⁴ A sasadi tizedper kapcsán Trevisói Simonnak és társainak útja Bécsből Rómába 1453-ben hasonlóan 60 kilométerenként került 1 forintba fejenként.⁶⁵ Ezzel szemben a 15–16. századi zarándokok döntő többségének költségkerete jóval szerényebb volt. A pozsonyi polgárok végrendeleteiben a zarándoklatra szánt összegek 1-1 forintjából akár 100–150 km-t is megtettek.⁶⁶ Amennyiben továbbra is ötfős csoporttal és a 26 napos utazással számolunk, úgy a napi költségkeret fejenként a lovak ellátásával együtt 62 denárt tett ki. Mivel Floreno sokszor egyetlen tételként tüntette fel az emberekkel és a lovakkal kapcsolatos kiadásokat, így csak becsülni lehet az utazók „napidíját”. Amint korábban

60 E. Kovács P.: Egy középkori i. m. 124.

61 ASMo AdP 713.; Szk. 108.

62 Közkeletű nevén „kicsi denárok”. Észak-Itália városaiban, Padovában, Trevisóban, Ferrarában, Modenában és Velencében voltak használatosak a 13. sz. végétől.

63 Az 1467. évi dekrétumnak köszönhetően Mátyásnak sikerült stabilizálni a forint és a denár árfolyamát. 1 aranyforint = 100 ezüstdenár. Ezt az árfolyamot közel 50 éven át sikerült fenntartani, II. Ulászló sem kényszerült változtatásokra. A magyar aranyforintot stabilan a velencei dukáttal egyenértékűnek tartották. Gyöngyössy Márton: Magyar pénztörténet (1000–1526). In: Magyar középkori gazdaság- és pénztörténet. Jegyzet és forrásgyűjtemény. Szerk. Gyöngyössy Márton. Bp. 2006. 227–289., itt: 252., 264., 267.

64 Molnár D.: Egy ezüstcsempész i. m. 92.

65 C. Tóth Norbert: Az esztergomi székeskáptalan a 15. században. II. A sasadi tizedper 1452–1465 közötti „krónikája”. Bp. 2015. 30.

66 Csukovits E.: Középkori i. m. 91–99.

felvázoltam, a napi kiadások körülbelül 50–50%-át tették az útitársak és a lovak költségei, így jó közelítéssel 31 denárra becsülhetjük az utazókra fordított napi összeget. Ez a napi költségkeret Hippolit 1520. évi utazásának költségei tükrében is egy egészen magas összeg volt. Ugyanis a püspöki kíséret tagjai a szállariumukat és az egyéb költségcsökkentő tényezőket leszámítva a napi kiadásokból átlagban 14 denárral részesültek fejenként.⁶⁷ Jó okkal feltételezhetjük, hogy a napi kb. 30 denáros ellátmány az 1520. évi püspöki kíséret elitjének nivelóját biztosította 1501-ben a volt egri püspöki kormányzónak és társainak. Végezetül kijelenthető, hogy ez a napi költségkeret teszi kerekké az apró adatokból összeálló képet, és a különböző források egybevetésével kikövetkeztetett adatok egymást erősítik. Úgy vélem, sikerült bizonyítani, hogy valóban Ludovico Floreno tért vissza Ferrarába néhány fős kíséretével 1501 nyarán, és a számadáskönyv szegényes adatai ellenére az utazás körülményeit is sikerült rekonstruálni.

Ludovico Floreno a küldetését teljesítette, megérkezett Ferrarába, és az út közben felmerült kiadásokkal is sikerült elszámolnia. Ám későbbi pályafutását homály fedi, csak bízhatunk benne, hogy a közeljövőben a szisztematikus levéltári kutatásoknak köszönhetően újabb rá vonatkozó életrajzi adatok is napvilágra kerülnek.

A forrás

A latin nyelvű szöveg átírásakor a nyelvi sajátosságok figyelembevételével feloldottam a rövidítéseket a pénznemek kivételével (fl. = florenum, d. = denarius, c. = kreuzer, β = bagattino). A földrajzi neveket és a hónapok neveit egységesen nagy kezdőbetűvel írtam. Az apparátusban az áthúzott szavak és az értelmezést segítő jegyzetek szerepelnek.

A füzet utolsó oldalán számítások, valószínűsíthetően odavetett emlékeztető jegyzetek és egy könyvelési részlet található,⁶⁸ amelyek tartalmilag nem kapcsolódnak a számadásokhoz. Olybá tűnik, hogy valamiféle maradék papírt hasznosítottak az út közben felmerülő költségek feljegyzésére.

A dokumentum jelzete: ASMo AdP 711., Régi levéltári jelzete: Reg.34.; Mikrofilm: MNL OL X 1996, MF 8619; Vestigia 828.

67 E. Kovács P.: Egy középkori i. m. 126–127.

68 A könyvelési részletben Mirra (Tarnaméra), Pyspeky (Gyöngyöspüspöki), Solmos (Gyöngyössolymos) települések szerepelnek, amelyek ebben a sorrendben, ugyanezekkel a befizetett összegekkel megtalálhatók az 1500. évi egri számadáskönyvben. ASMo AdP 710., Szk. 8.

1	<1r.> [Ag]ria	Recessi de Agria 25	
2	1501	Junii 1501	
3		Fecimus prandium in Toth	
4		falu ⁶⁹ et exposui	fl. 0 ⁷⁰ d. 28
5		Fecimus cenam in Gionges ⁷¹	
6		et nil solvimus	
7		Eodem die premisi unum	
8		famulum ad capiendum ho-	
9		spitium in Pesth ⁷² et dedi	
10		medium fl. pro emendo feno	
11		et pro expensis suis d. 25	fl. 0 d. 75
12		26 Junii	
13		Fecimus prandium in Hath-	
14		wan ⁷³ et exposui	fl. 0 d. 90
15		Fecimus cenam in Hyssa-	
16		zech ⁷⁴	fl. 0 d. 93
17		28 Junii die dominicae ⁷⁵	
18		Fecimus prandium in Pesth	
19		et exposui	fl. 0 d. 49
20		Exposui in avena ibi in	
21		Pesth	fl. II
22		In cena ⁷⁶ in Pesth ex-	
23		posui	fl. 0 d. 51

---

69 Tótfalu, ma Tófalu

70 kihúzva: d

71 Gyöngyös

72 Pest

73 Hatvan

74 Isaszeg

75 Mivel 1501. június 28. feria II volt, valószínűleg tévedett a datálásban, és június 27-én vasárnap értek Pestre.

76 kihúzva: cenas

24		29 Junii	
25		In Pesth pro prandio ex-	
26		posui	fl. 0 d. 62
27		pro feraturis equorum	fl. 0 d. 12
28		pro stabulo in Pesth	fl. 0 d. 38
29		pro vino	fl. 0 d. 26
30		pro transitu Danubii ⁷⁷	fl. 0 d. 22
31		pro acceto et sale	fl. 0 d. 7
32		In Sancto ⁷⁸	
33		pro cena	fl. I d. 10
34		Die 30 Junii	
35		In Strigonio ⁷⁹ pro prandio	fl. I d. 7
36		Item spixi in avena	fl. II d. 21
37		pro cena	fl. 0 d. 62
38		Die ultimo Junii ⁸⁰	
39		In Strigonio pro prandio	fl. 0 d. 96
40		pro cena	fl. 0 d. 93
41		pro feno exposui	
42		in Strigonio	fl. I
43		pro feraturis equorum	fl. 0 d. 24
44		pro medicina equorum	fl. 0 d. 16
45			fl. 16 d. 92
46	<1 v.>	Die primo Julii	
47		In Strigonio pro prandio	fl. I d. 21
48		pro avena	d. 56
49		In cena fuimus in Wfalu ⁸¹ ,	

---

77 Duna

78 Pilisszántó

79 Esztergom

80 Mivel június 30 napos hónap, a korábbi elírást korrigálta olyan módon, hogy a hónap utolsó napját kétszer vezette be a számadásba, így állt újra helyre az egyensúly az eltelt idő és a naptár között.

81 Nyergesújfalu

50		et non fecimus cenam quia	
51		erat vigilia Visitationis	
52		pro feno	fl. 0 d. 58
53		pro vino	fl. 0 d. 31
54		pro feratura equorum	fl. 0 d. 35
55		I Wgnii ⁸² 2º Julii	
56		fecimus prandium	fl. ⁸³ 0 d. 82
57		pro feno et avena	fl. 0 d. 42
58		In Was ⁸⁴	
59		fecimus cenam pro cena	fl. 0 d. 72
60		pro feno et avena	fl. 0 d. 62
61		3 Julii in Conimarino ⁸⁵	
62		D. Episcopus ⁸⁶ dedit nobis prandium	
63		pro feno	d. 4
64		pro feraturis equorum	d. 16
65		Isto die dum essem in Ja-	
66		urino ⁸⁷ remisi ad Agriam	
67		decem equites qui mecum	
68		venerunt, quibus dedi	
69		pro expensis	fl. 12 d. 50
70		Cenam fecimus in Zagnii ⁸⁸	
71		et exposui	fl. 0 d. 25
72		pro feno et siligone	fl. 0 d. 22
73		4 Julii in Chiabad ⁸⁹	
74		in prandio exposui	fl. 0 d. 30

---

82 Úny?

83 kihúzva: †

84 azonosítatlan

85 Komárom

86 Sztalmári Ferenc, győri püspök (1495–1508)

87 Győr

88 azonosítatlan

89 azonosítatlan: Csorna?/Csanak?

75		pro feno	fl. 0 d. 12
76		Cenam habuimus in uno castro	
77		domini Jauriensis gratis in Zombath ⁹⁰	
78		5 Julii in Monorok ⁹¹	
79		Exposui ad prandium	fl. 0 d. 32
80		pro feraturis	fl. 0 d. 6
81		pro feno	fl. 0 d. 9
82		Cenam fecimus Zenthkortha ⁹²	
83		et ibi exposui	fl. 0 d. 30
84		6 Julii fecimus pran-	
85		dium in Lindwawar ⁹³ et	
86		ibi exposui pro prandio	
87		et feno	fl. 0 d. 47
88		Cenam fecimus in Rokspurk ⁹⁴	
89		et diem sequentem ibi quievimus	
90		Videlicet VII Julii	
91		Solvi octo equestribus qui me	
92		associarunt a Zenthkortha	
93		usque ad Rokspurk pro expensis	
94		in redeundo	fl. IIII
95		Item solvi eis hospitium	fl. I d. 50
96		pro feraturis equorum	fl. 0 d. 90
97			fl. 26 d. 81
98	<2 r.>	Item solvi hospiti pro equis	
99		et personis	fl. 4 d. 4
100		VIII Julii fecimus pran	
101		dium in una villa et expo-	

---

90 Szombathely

91 Monyorókerék

92 Szentgotthárd

93 Felsőlendva

94 Radkersburg/Regede

102		sui pro comestione et avena	tres fl. d. 25
103		Cenam fecimus in Mal-	
104		prwk ⁹⁵ e solui	fl. II
105		Item dedi duobus famulis,	
106		qui associarunt a Rokspwrk	
107		usque ad Malpwrk	f. II
108		9 Juli fecimus pran-	
109		dium in una villa quod	
110		vocatur Scta Margareta ⁹⁶	
111		Et pro prandio pro ave-	
112		na et pro feno solui	fl. 0 d. 66
113		Cenam fecimus in Malin-	
114		bergh ⁹⁷ et omnibus com-	
115		putatis solui	fl. I c. 44
116		Item solui duos fl. duobus	
117		qui nos associarunt a Mal-	
118		purgh usque ad Malinberg	fl. II
119		10 Julii fecimus pran-	
120		dium in Hof Lovemind ⁹⁸	
121		et exposui pro comestione	
122		avena et feno	fl. 0 c. 48
123		Cenam fecimus in Felki-	
124		mor ⁹⁹ et ibi omnibus	
125		computatis solui	fl. III

---

95 Maribor

96 Maribor egykori elővárosa

97 Marenberg/Radlje ob Dravi

98 Lavamünd

99 Völkermarkt: Sanudo alapján: I diarii di Marino Sanuto. Venezia 1895. Vol. 43/coll. 58–59.: *Felchimorch è de sopra da Villaco 40 miglia nostrani*. (Völkermarkt–Villach 60 km légvonalban, ez „közúton” megfelelhet a negyvenszer 1,5–1,8 km-es távnak.) Az adatot Szlovák Mártonnak köszönöm. <https://archive.org/details/idiariidimarinos43sanu/page/33/mode/2up>, letöltés: 2020. okt. 12.

126		XI Julii in Lanfork ¹⁰⁰	
127		fecimus prandium et omnibus	
128		computatis solui	fl. I et c. 16
129		Cenam fecimus in Vil-	
130		acho ¹⁰¹ et ibi stetimus etiam-	
131		die sequenti ubi in totum	
132		exposui	fl. 6
133		Item pro feraturis equorum	d. 74
134		XIII Julii	
135		Prandium fecimus in abba	
136		tia ¹⁰² et ibi exposui	fl. I
137		Cenam fecimus in Trivi-	
138		sia ¹⁰³ et ibi exposui	fl. I c. 60
139		Item unum fl. obi in Trivi-	
140		sia dedi officiali pro transi	
141		tu equorum videlicet	fl. I
142			fl. 24 c. 27
143	<2 v.>	XIII Julii fecimus	
144		prandium in Malborgeth ¹⁰⁴	
145		et ibi exposui	fl. 0 c. 52
146		Cenam fecimus in Ria-	
147		zuch ¹⁰⁵ et ibi exposui	fl. III
148		15 Julii	
149		prandium fecimus in	

100 Klagenfurt. Sanudo Clanforth néven említi: I diarii di Marino Sanuto. Venezia 1895. Vol. 43/coll. 117--118. <https://archive.org/details/idiariidimarinos43sanu/page/61/mode/2up>, letöltés: 2020. okt. 12.

101 Villach

102 bencés monostor Arnoldsteinben

103 Tarvisio

104 Malborghetto

105 Resiutta

150		Venzon ¹⁰⁶ et ibi stetimus	
151		per totum diem et noctem	
152		exposui	fl. 4
153		Item pro feraturis equorum	fl. 0 β 18 ¹⁰⁷
154		16 Julii	
155		prandium fecimus in	
156		Sancto Daniele ¹⁰⁸ ubi omnibus	
157		computatis exposui	fl. I β 20
158		Cenam fecimus in Sa-	
159		cille ¹⁰⁹ et ibi exposui ad	
160		equos et ad personas	fl. II d 40
161		Item ibi dedi officiali de	
162		passu pro quinque equis nudis ¹¹⁰	
163			fl. 0 β 50
164		Item in passu illorum de ran-	
165		gonibus pro dictis equis	fl. 0 β 50
166		17 Julii	
167		prandium fecimus in Co-	
168		niara ¹¹¹ et ibi omnibus com	
169		putatis exposui	fl. I et β 50
170		Item pro transitu equis ad navem	fl. 0 β 22
171		Cenam fecimus in Trivisio ¹¹²	
172		et ibi dormivimus et ibi	
173		pernoctivimus et exposui	
174		omnibus computatis	fl. III

---

106 Venzone

107 β = bagattino: közkeletű nevén „kicsi denárok”. Részletesebben lásd a jelen tanulmány 62. jegyzetében.

108 San Daniele del Friuli

109 Sacile

110 a következő sor kihúzva: dictis

111 Conegliano

112 Treviso

175		Item uni famulo quem misi Ferrariam ¹¹³	fl. I
176		18 Julii	
177		prandium fecimus in	
178		Novale ¹¹⁴ et ibi exposui	fl. I β20
179		Cenam in Padua ¹¹⁵ et ibi	
180		exposui fl.	fl. III
181		Intransitu equorum ad An-	
182		guillaria ¹¹⁶ exposui	fl. 0 β90
183		Item intransitu ad pontarchium	
184		exposui	fl. 0 β72
185		19 Julii	
186		In Rodigio ¹¹⁷ exposui in	
187		cena	fl. III
188		XX Julii	
189		In Ponte lacuscuri ¹¹⁸	
190		pro prandio	fl. II et d. 20
191			Summa fl. 99

---

113 Ferrara

114 Noale

115 Padova

116 Anguillara Veneta

117 Rovigo

118 Pontelagoscuro

